

Kapronczay Károly

A lengyel orvosi nyelv reformjai

A lengyel irodalmi nyelv fejlődése szempontjából lényeges volt a könyvnyomtatás elterjedése, továbbá a krakkói könyvnyomdák lengyel nyelvű könyvkiadása. A XVII. századtól már jelentős példányszámban adtak ki orvosi felvilágosító munkákat is, bár ebből a szempontból nem volt különös jelentőségű a krakkói egyetem orvostudományi képzése. Itt az orvostudomány latin nyelven folyt, az orvosi kar tanárait kevésbé érdekelte a lengyel nyelvű orvostudomány szükségessége. Igaz, a jezsuiták befolyása alatt álló orvosi karra az 1760-as évek végén egyetlen hallgató sem iratkozott be, de a többi kar is halódott. A krakkói egyetem állapota azonos lett a lengyel királyságban uralkodó helyzettel. A XVIII. század elejétől a szomszédos hatalmak – Oroszország, Poroszország és a Habsburg Birodalom – fokozatosan működésükkel tettek, elsősorban a lengyel országgyűlés sajátos törvényalkotási gyakorlatát. A döntésképtelen ország gazdasága megrekedt, egymást követték a pénzügyi válságok, a királyi hatalom meggyengült. Végül 1772-ben a szomszédos hatalmak feldarabolták Lengyelországot egymás között. Stanislaw Ágost király kényszerhelyzetében maga állt a reformmozgalom élére, és a királyi hatalmat latba vetve kívánta a lengyel királyság új arculatát megformálni. A reformok mintájául a porosz rendszer szolgált, amely nemcsak kiváló közigazgatással rendelkezett, de színvonalas közegészségügyet, orvostudományt és iskolarendszert is teremtett. A Királyi Tanács alá rendelt Köznevelési Bizottság rendezte az orvostudományt, valamint az orvosügyeket. Az országban jellemző volt az orvoshiány, valamint a pusztító járványok okozta kár. Hiányzott továbbá a betegellátó rendszer: a kórházak, a gondozóintézmények, és az egészségügyi ismeretek nagyfokú hiányosságait kezelő orvosi felvilágosítás. Ez utóbbit lengyel nyelven lehetett megvalósítani. A lengyel nyelvű orvosi felvilágosítás megteremtője Ludwik Perzyna (1742–1812) irgalmas rendi szerzetes és orvos lett, aki írásaival valóságos programot adott a lengyel viszonyok megváltoztatására. A korabeli lengyel közvéleményre is nagy hatást gyakorolt. Lengyelül és népszerű stílusban írt, és megteremtette a lengyel orvosi nyelvet.

Perzyna 1742-ben született Krakkóban, ugyanitt hunyt el 1812-ben. Családjáról, neveltetésének körülményeiről alig tudunk valamit. Orvosi tanulmányokat bizonyosan folyta-

tott, bár erre vonatkozó írásos adatok nem állnak rendelkezésre. Az 1760-as években Wroclawban élt, a neves Trailles és Krockor orvosok társaságához tartozott. Az 1770-es évek elején meghívásra megfordult a Havasalföldön, Podoliában, a Szepeességben, a román fejedelmi udvarban, továbbá lengyel főnemeseknél és lengyel–német polgári városokban gyógyított. 1780 körül meghívták Varsóba városi orvosnak, de 1782-ben váratlanul belépett az irgalmas rendbe. Novíciusi éveit a varsói kolostorban töltötte, miközben a rend Szent János Kórházában gyógyított. 1786-ban tett örökfogadalmat, és továbbra is Varsóban élt. 1790 és 1793 között a Szent János Kórház orvosa és vezetője volt, majd Kaliszban megszervezte az ugyancsak irgalmas rendhez tartozó Szent Lélek Kórházat. Ezt követően rövid ideig Lowiczban működött, később Krakkóban élt haláláig, 1812-ig.

Bár kitűnően tudott latinul, mégis legszívesebben lengyelül írt. 1791-ben megjelentette a *Vallás és erkölcs* címet viselő egyházfilozófiai könyvét, amelyben nemcsak etikai kérdésekkel foglalkozott, hanem a szabadkőművességet is tárgyalta. Élésen bírálta Frigyes porosz királyt és II. József császárt, mivel engedtek a liberális polgári eszmék terjedésének, így az élesen vallásellenes szabadkőművesség meghonosodásának. Átfogalmazta az irgalmas rend lengyelországi szabályzatát, amelyben hangsúlyos szerepet kapott a rendtagok betegápolási és -gyógyítási képzése. A hároméves novíciusképzésben közel két éven át ezen ismeretek elsajátításán volt a hangsúly, állandó gyakorlatot biztosítva a rendi kórházakban.

A betegápolók gyakorlati képzésével kapcsolatos, hogy Perzyna *A sebészi tudomány* címmel kétkötetes lengyel nyelvű munkát írt a sebészképzés számára. A 750 oldal terjedelmű könyv bevezetőjében Perzyna kifejtette, hogy a sebészeti ismereteket korszerű, orvosi alapokra kell helyezni, nem elégségesek a céhmesterek gyakorlati tanításai. A sebészeknek alapvető anatómiai ismeretekkel kell rendelkezniük, enélkül nem lehetséges a sebészi beavatkozás. Itt is javasolta az egyetemi sebészképzés teljes átalakítását, részben ezért is írta könyvét. A könyv nemcsak az ismeretek bővítését szolgálta, hanem felkészítést is jelentett a sebész önálló, vidéki

munkájához. Önálló fejezetei: az igazságügyi orvosi ismeretek, a járványtan, a mérgezések felismerése, az egészségügyi felvilágosítás. A sebészek ilyen irányú kiképzésére azért volt szükség, hogy a lakosság képzett szakemberekhez forduljon a betegségeivel, ne pedig a kuruzslókhoz.

Ugyanilyen munkát – bár rövidebb tartalommal – írt a bábáknak *Szülészeti tudomány* címmel (1790), amelyhez néhány illusztrációt is mellékel. Az egyetemi szülésznői tanfolyam számára írta meg *A szülészet tudománya* című két-kötetes könyvét (1792, 1793) összesen 750 oldal terjedelemben. Külön jegyzetet írt az igazságügyi orvostan oktatásához. Figyelemre méltó a nemi betegségekkel foglalkozó jegyzete is. Ezekre az munkákhoz külön latin–lengyel orvosi szótárt szerkesztett. Ezzel megnyitotta a lengyel orvosi szakszótárak sorozatát.

Leghatásosabb munkája a lengyel nyelven írt *Orvosi tanácsok* című írása volt, amelyben elkötelezettséget mutat a tisztaság mellett mind az iskolában, mind az otthonokban. Kifejti, hogy csak ennek szabályait megtartva lehet a betegségeket kivédeni. Leírja az epilepsziát, amelyet betegségének tart, nem pedig az ördög megszállásaként kezel. Keletkezési okát a női menstruációban látja. E munkában szól néhány járványos betegségről is: így a maláriáról, amelynek gyógyítására ajánlja a kinint. Szól a lengyel copfról, a koltámról, amely tisztátalan környezetben találja meg terjedési lehetőséget. Ennek megelőzésére ajánlja a rendszeres hajmosást. Leírt továbbá egy sebészeti beavatkozást is az összeragadt haj eltávolítására, amelyet a feltételezések szerint maga csinált meg. A tanítók feladatának tartja a gyerekek hajának rendszeres ellenőrzését. Ha például összeragadt hajfonatot találnak, akkor azt javasolja, hogy azt azonnal sebészkeszéllel távolítsák el. A magas vérnyomás csökkentésére a köpölyözést ajánlotta. Pontos leírást ad a tuberkulózisról, amelynek ellenszerét az elkülönítésben látja.

Perzyna lengyel nyelvű munkáival nagy hatást gyakorolt a lengyel közvéleményre. Munkáit azért is jól fogadták, mivel ebben az időszakban éppen az irgalmas rend volt a legnagyobb hatású szervezet a gyógyítás területén. Perzyna, látva a lengyel király, Stanislaw Ágoston erőfeszítéseit, Lengyelország felvirágoztatása érdekében, mindenképpen be akart kapcsolódni az orvosképzés megreformálásába. Sebészeti és szülészeti tankönyveit oktatták a krakkói orvosképzés sebészorvosi tanfolyamán, valamint az egyesztendő bábaképzésen. Ezekben a munkáiban nagy hangsúlyt fektetett az anatómia oktatására.

A középkori lengyel állam bukása, Lengyelország háromszori felosztása megváltoztatta a lengyel társadalom rétegződését és a nemzeti törekvések céljait. Eltűnt a lengyel nemesi „aranyzabadság”, a porosz, az osztrák és az orosz uralom alatt levő lengyel területek szellemi élete is más volt. Az ún. orosz Lengyelország központja Varsó volt, amely a lengyel gazdaság és szellemi élet szívével jelentette. A fejlődés szem-

pontjából Varsó mögött a porosz és az ausztriai lengyel területek elmaradtak. A lengyel főnemesség a cár híve lett, ez nyitott számukra kaput az egyéni meggazdagodáshoz, míg a lengyel nemesség jelentős része elszegényedett, és nem látott kiutat a nyomorúságából. A vagyontalanoknak az értelmiségi pálya adhatott lehetőségeket, amely egyúttal a forradalmi eszmék „melegágya” is lett. Varsó nemcsak a lengyel szellemi élet, hanem a szaktudományok és a természettudományok kutatások fellegvárává is vált. Nemzeti szempontból nagy eredményeket ért el a nyelvészet: Samuel Bogumil Linde 1807–1817 között kiadta a lengyel nyelv szótárát; Feliks Bentkowski 1814-ben kétkötetes irodalomtörténetet írt. Fejlődésnek indult a régészet, a jogtörténet és számos szaktörténet, közöttük az orvostörténelem is. Varsó mellett Vilno is kiemelt szerephez jutott: A város a lengyel–litván liberális nemesi értelmiség szembe fordult a jezsuita egyetem barokkos szellemével. Az értelmiség vezetője Stanislaw Potocki és Jan Sniadecki, a kitűnő természettudós, a vilnói egyetem rektora volt. Sniadecki a természettudományok vonatkozásában a korszerű szaknyelv kialakítását kezdeményezte, így szerepe volt az orvosi, a kémiai, a botanikai és gyógyszerészeti szaknyelv megújításában, valamint számos lengyel–latin szakszótár kiadója is volt. Krakkó azonban továbbra is kiemelkedő szerepet játszott az évszázados egyetemi hagyományok és a nemzeti szellem ápolásában, a könyvkiadásban és a tudományos kutatás szervezésében.

A lengyel orvosi nyelv ápolását és korszerűsítését szolgálták az első orvosi folyóiratok is, amelyek kezdetben latinul és lengyelül jelentek meg. A népszerűsítő, egészségnevelő lapok csak lengyel nyelven íródtak. Szaklap például a *Lesznoban a Primitiae Physico-Medicinae* címet viselő első latin nyelvű orvosi folyóirat. Lengyel nyelven jelent meg Varsóban 1801-től a *Dziennik Zdrowia* (‘Egészségnapló’) folyóirat. A Leopold Lafontaine által szerkesztett szaklapban megjelent közleményekben az egyes orvosi kifejezéseket lengyelül közölték, és zárójelben megadták a latin és német megfelelőit is. Ezt a módszert követte a vilnói *Orvosi Társaság Évkönyve* és a *Vilnói Gyógyszerész-társaság Em-lékkönyve* című folyóiratokban is. Habár itt a lengyel–latin–német kifejezések mellett – tekintettel az orosz uralomra – orosz megnevezéseket is közöltek. Az előbb említett két szaklap 1821-ben egyesült *Orvos–Sebész–Gyógyszerész Napló* néven. 1836-tól a Vilnói *Orvos–Sebész Akadémia* lett a kiadó. Orosz Lengyelország más lengyel városaiban a lengyel orvosi nyelv ápolása főleg szakfolyóiratokban történt, amelyek kiadói mindig az adott orvosi társaság volt. 1828-tól például a Varsói Orvostársaság volt a kiadója a *Varsói Orvosi Naplónak*, amely előbb heti, majd havi folyóiratként jelent meg. Ez a folyóirat alakult át 1838-ban a *Varsói Orvostársaság Évkönyvévé*. Sajnos az 1850-es években szünetelt a kiadása, de 1860-tól havonta, 1873-tól pedig negyedévente adták ki. 1847-ben a Varsói Orvostársaság megalapította az *Orvosi Hetilapot* mint az orvosok, sebészek és gyógyszerészek közös tudományos szaklapját, amely 1868-tól szaktudományi mellékleteket is kiadott. Krakkóban 1878-tól jelent meg az *Orvosi Krónika* című hetilap és az *Egészség* című ismeretterjesztő folyóirat. Porosz Lengyelországban – Lódzban

és Poznanban – szerkesztették az ekkor indult *Orvosi Hetilapot* (1888) és az *Orvosi Újdonságot* (1889), amelyeket alapítványok, orvosi társaságok fizettek, de szerkesztői között találjuk a lengyel nyelvújítás kiemelkedő alakjait is. Így például Józef Polákot (1857–1928), aki Varsó főorvosa és kiváló közegészségügyi szakember volt. Az orvosvégzettségű Boleslaw Prustot (1847–1912), aki Aleksander Glowacki Boleslaw Prust írói álnéven vált világhírű íróvá. A gyógyszerészeti szaknyelv kialakulására nagy hatást gyakorolt Florian Sawiczewski (1797–1876), a lengyel tudományos gyógyszerészet megalapozója. Jeles nyelvújító volt Józef Majert is (1808–1899), az élettan krakkói professzora, aki 1813-ban alapította meg a Lengyel Tudományos Akadémiát. Itt kell még megemlíteni Józef Dietlt (1804–1878), Krakkó kiváló polgármesterét, aki egyben a krakkói orvosi kar meghatózó professzora is volt, és az egyetem teljes megújítása neki köszönhető.

A közel két évszázadra visszatekintő és több alapra építő lengyel nyelvújítási mozgalom csúcsa az 1905-ben megjelent *Lengyel orvosi szótár* lett. Tadeusz Browicz (1847–1928) anatómus, egyetemi tanár és Stanislaw Ciechanowski (1869–1945) patológus, egyetemi tanár szerkesztette. A szótárat a krakkói, a varsói, a poznani orvosi karokon működő „orvosi nyelvi bizottságok” ajánlásából állították össze, amelyet általában ötévenként átdolgozott és kibővített kötetek követtek. A XIX. század elején jelentek meg az első lengyel szaktudományi orvosi szótárak: így Józef Majer és Francisek Skobel (1806–1876) szerkesztésében az *Anatómiai szótár* (1838), majd a *Sebészeti szótár* és a *Nőgyógyászati szótár* (1840-es évek). 1859-ben Varsóban – a varsói Orvosi Társaság javaslatára – megalakult a Szótárszerkesztő Bizottság, amely a lengyel orvosi nyelv tisztaságáért felügyelő testületként működött. A

bizottság egységes alapelveket és módszereket dolgozott ki a szerkesztés vonatkozásában, amelyet megküldött az összes lengyel egyetemnek (Krakkó, Varsó, Lwów, Vlnó, de ide számolták Poznan, Turun, Breslau egyetemeit is). Az alapelveken kívül sorrendet állítottak fel a szakterületi orvosi szótárak megjelentetésére. Így Krakkóban 1869-ben – Józef Skobel szerkesztésében – megjelent a *Latin–lengyel orvosi szótár*, amelyben külön fejezetben szerepeltek az állatbetegségek és a gyógyászati eljárások latin kifejezései. Ennek kiegészítése lett az *Lengyel orvosi terminológiai szótár*, Józef Peszka (1845–1916) és Stanislaw Krysinski (1846–1897) szerkesztésében. A lengyel orvosi szakszótárak kiadása napjainkig folyamatossá vált, részletes ismertetése külön tanulmányt igényel.

IRODALOM

- Ackernecht, Emil. 1979. *Geschichte der Medizin*. Stuttgart: Enke.
- Artelt, Wolf 1949. *Einführung in die Medizinhistorik*. Stuttgart: Enke.
- Brzezinski, Tadeusz 2004. *Historia Medycyny*. Warszawa: Medicina.
- Bielinski, Jan 1939. *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wilenskiej*. Wyd.Med.
- Schultheisz, Emil *Az orvoslás kultúrtörténetéből*. Piliscsaba–Budapest: MATI-SOMKML.
- Seyda, Oleslaw 1973. *Dzieje medycyny z zarysie*. Warszawa: Wyd.Med.
- Szumowski, Stanislaw 1939. *Az orvostudomány története*. Budapest: MOK.

„...az élet fennmaradásához a földön elengedhetetlen... a környezetvédelem.

De az életen túl az ember teremtette kultúráját is védeni kell, annak pedig legfőbb támasza a nyelv. Így jutunk el oda, hogy a kultúra megőrzéséért minden nemzet elsőrendű feladata nyelvének védelme, annak állandó ápolása és fejlesztése.”

Donáth Tibor
Magyar Orvosi Nyelv 2001/1.